

a különböző iskolák, vagy azoknak ráncbizott kicsiny posztján önmagunkban küzdünk és égünk, esetleg egymást marjuk, saját nehézségeink okát elődeinkben keressük, a kibontakozások útját a szomszéd iskola-típustól várjuk, erőfeszítéseinket másokra toljuk, akkor egész bizonyos, hogy előbb-utóbb önmagunkban omlunk össze.

Az elsorolt szempontok csak akkor lesznek közösek, ha először mi hisszük egymásról, hogy a mö-betű históriájának mesélője, a pitagorásztétel bizonyítója, vagy a cipőfelsőrész szabásának magyarázója ugyanazt a célt és ugyanazzal a lélekkel szolgálja. Először nekünk kell megtalálni azokat a szálakat, amelyek a különböző típusú, vagy a különböző fenntartók alá sorakozó iskolákat egy szerves egészebe fonja össze.

Különösen komoly feladat vár az iskolalátogatókra. Tudniok kell, hogy nincsen olyan tökéletesen megalkotott terv, amelyet emberi gyarlósággal, vagy nemakarással ne lehetne karikatúrává torzítani. Tudni kell azt, hogy minden olyan év, amelyben csak nehézségeket gyűjtöttek, csak eltávolít bennünket a kibontakozástól. De azt is kell tudniok, hogy a cél lényegének biztos ismerete és a helyzetek helyes megítélése igen sok nehézség megoldását megadja.

A mai nagy kenyérféltés, ideges érzékenység, anyagi leromlottság és lelki letörtségek idején is meg kell keresnünk és meg kell találnunk nevelő kartársainknak azon tulajdonságait, amelyekből ki lehet fakasztani a maguk munkájában való hitet, megnyugvást és egymás megbecsülését. Csak így tudjuk elérni, hogy az irányító munka nem szét-szórást, nem letörést, hanem az összefogást és a kibontakozást fogja szolgálni.

Marosi Ferenc.

Az új középiskolai leíró magyar nyelvtan elé

Petróczi István a Nevelésügyi Szemle legutóbbi számában¹ *Helyesírás, iskola, művelt középosztály* címen értekezik. Ebben egyebek közt középiskolai tanulók számára leíró nyelvtan megírását is sürgeti.

Ebben azt hiszem, mindnyájan egyetértünk Petróczival. Gombocz Zoltán ezt írja:

„Ha újabb magyar leíró nyelvtani irodalmunkon végigtekintünk, sívár, vígasztalan kép tárul szemünk elé. Túlzás nélkül elmondhatjuk, hogy „módszeres“ és „rendszeres“ iskolai nyelvtanaink túlnyomó többsége a legszerűsebb tárgyi és tudományos módszertani követelményeknek sem felel meg. Manapság, a tankönyvgyártás korában, igen tág lelkiismerettel olyanok is vállalkoznak nyelvtanírásra, akik nem egyszer az alapvető grammatikai fogalmakkal sincsenek egészen tisztában.”² A tud. leíró nyelvtant a pium desideriumok közé számítja.

1. Nevelésügyi Szemle II. 84–92.

2. MNy. XXIII. 1.

Bizony lesújtó vélemény ez, s egy nagy szellemi vizsgáló szemét fogja magán érezni az, aki majd az új iskolai magyar nyelvtan megírására vállalkozik.

Kettős feladat terhe nyomja majd az eljövendő nyelvtan írójának vállait: kell, hogy könyve a korszerű tárgyi követelményeknek megfeleljen, de az is kell, hogy az iskolai tanítás szellemének tárgyi és formai módszer tekintetében is eleget tegyen. Ez utóbbi alatt azt értem, hogy bár az író szemét állandóan a jól ismert nyelvi tényeken tartja, engedményeket tegyen a 10–12 éves tanuló szellemi színvonalának is tárgyi tekintetben, formai módszerében pedig a tömegtanítás pszichológiáját is szem előtt tartsa. Szerény véleményem az, hogy ilyen nyelvtant megírni, a tudományos leíró nyelvtannal együtt, még igen sokáig a pium, desideriumok közé fog tartozni.

Mivel azonban Petróczi az „úttörők” közt az én vállaimat is megveregeti, legyen szabad cikke kapcsán az én könyvemről beszélnem, azokról a szempontokról, elvekről, mozzanatokról, amelyeket szem előtt tartottam. Teszem ezt pedig azért, mert én magam is várom nagyon ezt az új és jó középiskolai leíró magyar nyelvtant, s talán írójának egy hajszálnyival segítségére lehetek abban, hogy tárgyi és formai követelményeknek, tényeknek és taníthatóságnak megfeleljen.

Petróczi ugyanis azt mondja könyvemről: „Tóth Pál László viszont a mondatok grafikai ábrázolásával akarja a 10–13 éves tanulókkal megértetni a magyar mondatant olyképpen, hogy az egyszerű kijelentő mondatnál is a legbonyolultabb geometriai ábra kerül a táblára s közben Wundtot, Husserlt és Szt. Ágontont hívja segítségül. (20. l.)”³

Az előszóban megemlítem, hogy nyelvtanoktól függetlenül csak a nyelvtantanítás egy formai módszerét akarom jóakarató érdeklődőknek átadni, bár Gombocz intelmei is előttem voltak. Az is igaz, hogy a kivitelezés mikéntje csak gyakorlati tanítások útján látható és ítéltető meg helyesen. De azt nem értem, hogy aki annyira tisztán és világosan látja nyelvtantanításunk helybentopogását, mint Petróczi, hogyan ítélt el bármily szerény és gyarló új kezdeményezést oly fölényesen, távolról és naívvul, a nélkül, hogy közelebbről megismerné! Akik vették maguknak ezt a fáradságot (Ujváry Lajos miskolci, Csaplovics József székesfehérvári, Buday Géza szegedi középiskolai szakelőadók és mások, gyakorló tanárjelölteim) kissé más véleményen vannak, Ujváry Lajos pesti tanársága idején maga is évekig tanított így.

Azt sem tudom elképzelni, hogy bárki is elvi nehézségeket emeljen a szemléltetéssel szemben. Ma csak nem számít bűnnek a szemléltetés! P. Cretius Lebensvolle Sprachlehre c.⁴ munkájában nem alkalmaz grafikont, de a mondattal bővített mondatnál még ő is egy ág bemutatását ajánlja. Szemléltetni kell, szerinte, hogy fejlődik egy bimbóból új

3. Nevelésügyi szemle II. 89.

4. P. Cretius: Lebensvolle Sprachlehre.⁶ 933. 80. Rajza: egy ág lerajzolása öt rüggyel, az öt m.-rész (Satzaussage, Satzgegenstand, Ergänzung, Beifügung, Umstandsbestimmung) jelölésére. Ebből a „rügy”-ből új ág fakad: —●—●—●—●—●—

ág, s itt még ő is rajzol! S mily érdekes, hogy könyvem bírálói ezt tartják legnehezebbnek.⁵ Hogy maga ez a grafikon a tanuló előtt nem nehéz, azt 9 év multjából igazolják tanítványaim. Azontúl aztán már csak azt kérдем, ha ez nehéz, mennyivel nehezebb a kérdéses nyelvi tény, ha még grafikon, azaz téri szemlélet sem támogatja. A nehézség, ahogy P. Cretius példája is mutatja, a nyelvi tény „bűne“, s a szemléltetés ezt csak enyhíteni akarja.

I.

Az iskolai tanítás céljára irandó nyelvtan szerzőjének először a kiindulás nehézségeivel kell megküzdnie.

A nyelvtantanítás mai elfogadott módszere alapján elv szerint az élőbeszédből kell kiindulni. Az élőbeszédből való kiindulás valóban megfelel a konkrétból és nyelvi természetesből való kiindulás elvének. De általában a módszer legfőbb irányítója a megértés természete: az egyszerűről az összetettre való haladás. A matematikában az egység fogalma az, amit percipiálnia kell a gyermeki léleknek, azontúl minden lépés appercepció, egyszerűről-összetettre való haladás. A nyelvtannál vajjon hol van ez az egység, ami kiindulásul szolgálhat? Amit kiindulásnak fogadott el a nyelvtantanítás mai módszere, az élőbeszéd, éppen nem egység, hanem a legkomplikáltabb összetettség. Ebből a természetes őserdőből kellene kikeresni a beszéd egységét, a mondatot.⁶ Ez pedig egyáltalán nem egység önmagában, definícióval meg nem fogható, csak az intuiciónak számára van adva; az élőbeszédben különös, szinte ellentmondó változatokban fordul elő, sőt a szabályosság mértékét elvileg is alig alkalmazhatjuk rá; tévedés logikumot keresni benne, mivel a nyelv szabadonalkotó lelkierők folyamánya is.⁷ Az azonban bizonyos, hogy a mondatból meg lehet kapni a mondatrészeket, s ezen túl eljuthatunk a szavakhoz.

Kaptunk így egy lefelé haladó sort, ez a sor kiindulásában és haladásában a legtermészetesebb. Csak éppen az a legnagyobb hibája, hogy a megértés természetének nem felel meg, mert kiindul a legösszetettebből, s eljut a legegyszerűbbhöz. Ebből nyilvánvaló, hogy a megértés természetéhez igazodó módszer elvi alapjául el nem fogadható.

A megfordított út, vagyis a szófajoktól kiindulva a mondaton és mondatrészekeken keresztül eljutni a beszédig azért nem jó, mivel a nyelvtanítás mai elfogadott módszerének nem felel meg, mert nem természetes. Pedig bizonyos, hogy a tanítás kiindulási pontjának legkisebb természetes egységéül a szó kínálkozik, s innét az egyszerűről az össze-

5. Tóth: A mondatok grafikai ábrázolása. Bp. 936. 29-35.

6. Brassai szerint: „A nyelvbeli egyén: a mondat.“ Hunfalvy szerint a szó — Die erste eigenleibige Einheit der sprache ist nicht das Wort, sondern der Satz; in ihm und durch ihn erhält erst das Wort seinen Wert“. Gabelentz: Die Sprachwissenschaft. 1891. 90.

7. Pozitívizmus és idealizmus a nyelvtudományban. MNy. XXXIII. 10—24, XXIV. 151-160, XXIV. 247-257.

tetthe való haladás szemmeltartásával tehetnénk eleget az értelem természetének.

En úgy gondoltam és úgy gondolom helyesnek, hogy iskolai tanítás céljára írott nyelvtannak az iskolai tanítás módszereinek, lehetőségeinek kell elsősorban és mindenén túl eleget tennie, ha nem akarunk már előre, szinte a tanítás módszertani elveiben lemondani az eredményről. Az illető tudományág módszerei csak aztán jöhetnek tekintetbe. Az új nyelvtan írójának ezt is meg kell gondolnia. Egyébként P. Cretius említett könyvében szintén a Dingwort-ból indul ki.

Induktív mondatépítő módszerem előnyét ily szempontból tehát abban látom, hogy megtartja a nyelvi természetesből való kiindulást, és az előbeszédből a szófajokat keresi ki. Ez az eljárás deduktív. Aztán a szófajokból lépésről-lépésre haladva építi fel az u. n. *normál-mondatot*, ez pedig induktív. Így tehát a nyelvi természetet a megértésbeli természetessel összeegyezteti.

II.

A másik nehézséget a nyelv tárgyi kérdései okozzák. Ismétlem, hogy nem *új és jó* nyelvtant akartam írni, hanem csak egy a „Mondattan“-on végigvitt elvszerű szemléltetési módot akartam ismertetni, de azért Gombocz szavai is fülemben csengtek. Az új és jó nyelvtan szerzője talán ennek is hasznát fogja venni.

1. Mi a mondat?

Annyi-annyi kísérlet még nem hozott a tényeknek megfelelő definíciót. *Paul*⁸ és *Wundt*⁹ definíciója a legismertebb és legelfogadottabb. *Paul* maga is elismeri definíciójáról, hogy a jelzői viszonyra is érvényes, *Wundt* analytico-synthetikus definíciójáról ugyanezt megállapították.¹⁰ *Wundt* az analysisben látja a mondatalkotás lényegét, *Paul* a synthesisben. Hogy *Wundt* eljárásában az analysis nem azonos a synthesis-sel, az nincs kimondva, így pedig ez majdnem azonos *Paul*éval, csak éppen időrendben kell előbb megtörténnie az analysisnek a szavak születésénél,¹¹ a mondatpótlóban (eingliedriege Sätze).

Milyen definíciót adjon tehát az új nyelvtan írója, *Wundt*-ét-e, vagy annál kevésbbé jót és kevésbbé elfogadottat? Megelégedjék-e az-
zal, hogy a mondat gondolat, vagy . . . „amely egy teljes mondanivalót fejez ki“¹², vagy „ . . . a beszéd szakasza, amellyel valamit kijelentünk, kívánunk vagy kérünk.“³

8. Paul: Prinzipien.⁵ 121.

9. Wundt: Die sprache II. 248. Mindkettőről Delbrück: Grundfragen der Sprachgeschichte 1901. (Der Satz u. seine Gliederung 136-154.)

10. Ries: Was ist ein Satz? 1931. Összefoglaló bírálata az összes eddigi definíciókról 1-50. Ries definíciója is igen rossz.

11. Ries a szószervezetekről: „Um aus diesen Sätze zu machen, dazu bedarf es einer besonderen, einer ganz spezifischen Art der sprachlichen Synthese.“ (I. m. 37.) Egyébként akár az analysisben, akár a synthesisben van a mondatalkotás lényege, nincs megmondva, hogy akármelyik is miféle „különös“ eljárás.

12. Alszegehy-Sik: Rendszeres magyar nyelvtan 47.

13. Szinyei: Rendszeres magyar nyelvtan XVI, 70.

Könyvem tkp. nem Mondattan, hanem Viszonytan, tehát a tanítási eljárás során nem is adok definíciót.¹⁴ Ami a mondattani vonatkozást illeti, erről a 8. oldalon van szó, s itt idézem *Wundt* definícióját. S ha induktív módszerrel felépítettem egy ú. n. „normál-mondat”-ot, amelyből a többi levezethető, rámutathatok a tanulóknál gyakorlatilag: Ez a mondat. Legalább is szerkezeti¹⁵eg. Részeiből raktuk össze, tehát alapos szerkezeti ismeretük, érzéklésük, intuíciójuk van róla, amely nem tudja megmondani, hogy mi a mondat, de minden más nyelvi jelenségtől el tudja választani, meg tudja különböztetni még kezdő fokon is. Ez az értelme, ezért hívom segítségül Szt. Agostont, aki az időről mondja: Mi tehát az idő? Ha senki sem kérdi tőlem, tudom, de ha a kérdezőnek meg akarom magyarázni, nem tudom.¹⁵ Ha *Gombocz*, akit méltán említ oly nagy tisztelettel *Petróczi*, *Marty* nyomán megteheti, bizonyára nem szégyen rám sem. *Gombocz* a „névhez fűződő logikai értelem természetére” vonatkozólag említi.¹⁶ Sokszorosan áll ez a mondatra! De ha mégis definíciót kell adni, akkor legalább a legjobb s legelfogadottabbat kell adni, a *Wundt*tét. Ha ez maradandó lesz a gyermek lelkében, legalább nem kell idővel elvetnie, mint haszontalan és felesleges terhet.

2. Ha tehát a beszédből, a mondatból való kiindulásnál a mondat definícióval meg nem fogható, akkor hogyan induljunk el a 10–12 éves tanulóval?

Pf. értékes és tanulságos ismertetésében azt mondja: „Kezdfokon nem lehet a problémát így elindítani: Mondjon egy mondatot. A gyermek ismeretét (érzését, akarátát) elgondolja. A gondolat kész. A kérdés tehát ez: Mit gondolt erről, vagy arról? Amit gondolt, azt megmondja: ez a mondat.”¹⁷

Nem is úgy értettem, hogy pont ezzel a kérdéssel indítom el, hanem úgy, és ez — *salva reverentia* — már Pf. ellen szól, hogy elméletben minden más kérdésre adhat a gyermek olyan feleletet, amivel nem tudunk elindulni. Elméletben! Mert gyakorlatban esetleg az előbbire is adhat megfelelőt. De Pf. kérdésére is mondhatja azt: „Azt gondoltam, hogy asztal. — ... hogy barna” S ezzel mit csinálunk? De ha ezt mondja is: „Az asztal barna.”, szempontomból nem megfelelőt mondtott, mert hisz éppen legfőképen ezt az esetet akartam kizárni. Kiindulásra, tanulmányozásra, belső-szemléleti eredmények levonására „iskolapéldákra” van szükség. Ez pedig bizonyára nem az, hanem a mondattan legnagyobb kérdése, amelyen számos egyéb kérdés nyer más-más megoldást. (Pl.: Van-e nominális áll., ugyanez 1. sz.-ben verbo-nominális áll., nem határozó-e ez, van-e tehát áll.-i „mellékmondat”, két tárgyi elem van-e tehát a mondatban szükségképpen, vagy három; csak szörendben különbözik-e a jelzői viszonytól, vagy miben; ha ez határozó,

14. T. i. a Viszonytanban csak a tiszta nyelvi-mondatot lehet definiálni, a tiszta nyelvi m.-ra vonatkozólag v. ö. Tóth: Mi a mondattan? Dombóvári rg. Értesítője 1936. és különlenyomat.

15. Confess. XI. 4.

16. *Gombocz*: A magv. tört. nyelvtan vázlata, 1926. 34-35.

17. Magyar Középiskola XXX. 319.

akkor a tömondatban is van-e határozó, minden határozó állítmány-e? Mondom tehát, hogy igen nagy kérdés ez a nyelvtudományban, éppen ezt akartam kizárni, végeredményben még az állítmány és állítás, sőt még a nyelvtan felosztása is ezen az egyetlen kérdésen fordul meg! De könyvemben szó van arról is, hogy a jelzői viszony alkotásához csak két elemre van szükség, míg a mondatalkotáshoz legalább háromra. Hogy ez a harmadik elem a *van-* vagy *vannak-*e, hogy ez nyer-e nyelvi kifejezést (pl. a kínai nyelvben nem¹⁸) vagy nem, ez most nem tartozik ide. A tiszta logikai-mondat szempontjából e harmadik elem postulatum.¹⁹ Különben érthetetlen volna az igei szófaj kialakulása, születését semmi sem indokolná. *Saussure* klasszikus példáját²⁰ nyugodtan módosíthatjuk oda, hogy a nyelvi változásokat mégsem egészen-öntudatlan sakkozó elme irányítja céltalanul, hanem a lélek logikai erői is, és talán csak egyes esetekben (pl. hangváltozások) ismeretlen e sakkozó elme változást hozó célkitűzése.

3. Tény az, hogy az *állítmányra* vonatkozóan a jelen nyelvállapotnak megfelelően már *Simonyi* külön mondatrésznek veszi fel, ami nem helyes. De állítmánynak megtenni sem helyes, ahogy *Klemm* teszi. Minthogy ez a kérdés még mindig eldöntetlennek tekinthető, de csak most a nyelvtudományt érdekli, nem időzünk nála hosszabban. Röviden csak annyit, hogy *Klemm* okfejtése²¹ végig megdönthetetlen annyiban, hogy a finn-ugor nyelvekben az első kimondott szófaj a névszó volt, nem az ige mai szófaji kategóriája. Ez azonban nem állítmány, mert ebből valóban az következik, amit *Klemm* is mond: „... bármely ragozó és névutós határozó és a tárgy is ige-névszói állítmányt alkot az igével ...”²² Ez tehát a fentebb említettem kérdés-komplexum mellett szól, de mélyen és világosan utal arra is, hogy itt valami hiba van a mondatrészek felvételénél a fundamentum divisionis-ban, amit magam úgy fejezek ki, hogy más az *állítás*, és más az *állítmány*, mint mondat-tani kategória. Itt bizonyos, hogy μεταβασις εις αλλογενος történt; grafikonjaim alapján én valamilyen egyidejű határozónak vettem fel. Min-

18. Gabelentz: Chinesische Grammatik 1881.

19. Husserl: Logische Untersuchungen 1928. II. I. 1. Deutschbein: Satz u Urteil 1919. „Es setzt den Zeitbegriff voraus und vollzieht sich in der Zeit, 16. Csűry: Az ige. 1920. Az ige mint metaphora 70-76.

20. F. de Saussure: Grundfragen der allg. Sprachwissenschaft 1931. „Wenn das Schachspiel in jeder Hinsicht dem Spiel der Sprache entsprechen sollte, müsste man einen Spieler ohne Bewusstsein ... annehmen. 106.

21. A finn-ugor mondat őstörténete. MNy. XXIII. 328-341. XIII. 265-270. XVIII. 10-17.

22. U. o. 338. Ebből az is világos, hogy tkp. nem *Klemm* értekezésében van a hiba, hanem logikai hiba van a mondatrészek megállapításában. Ez a hiba végső formájában ez: határozó=állítmány. Ezért teszek én is különbséget állítás és állítmány között. A mondatrészek pontos terminológiája még rendezetlen tehát. Gombocz is mondja, hogy az új isk. nyelvtan írójának egyik feladata lesz, hogy „... következetes terminológiát alkalmazzon.” Amint látjuk, ez a tudományos nyelvtanra is áll. V. ö. még MNy. XV. 13. XIX. 29-32.

denesetre érdekes és új ez a grafikonnal való bizonyítás és mutatja ezt a logikai tévedést. De még ha csakugyan megállna is az ú. n. névszói állítmány mint nyelvi tény, akkor is szinte a tanítás hypothetikus segédítéletének kellene felvenni annak határozói mivoltát azért, hogy rendszert alkothassunk, s ezt mint elűtő esetet az iskolapéldától, a rendszerből magyarázhassuk. (U. így már Kalmár E. rajz alapján.)

Annyit emlegettem a rendszert, hogy méltán hozhatja fel valaki, hogy mi akarunk a kisgyermekkel szemben a rendszertől, ne tömjük a fejét a rendszerrel! Maga a rendszer megtanítása sohasem járt az eszemben. De azt sem tudom elfogadni, hogy a rendszer csak megnehezít. A rendszer éppen az egyes esetek egybefoglalása, s ezekből kiű a rendellenesség. Ahol csak egyes különös esetek vannak, ott nincs tudomány. Nem a rendszert kell megtanítani, de az azonos eseteket egybefoglaló rendszer ad áttekintést az esetek rengetegében.

Ahogy említettem, az állítmány kérdésével igen sok más mozzanat jár együtt. Az a kérdés-komplexum, ami a mondatnak a logikai ítélettel, a verbum finitumos mondattal, a mondat dualizmusával, a mondatrészek logikai és pszichológiai alapjaival, a lelki mondattal és mondatrészeivel, az előbbi és utóbbi mondatrészek azonosságával és eltéréssel, a szófajokkal mint logikai alapú pszichológiai fejlődéstani képződményekkel, a külső és belső szóalakkal, a nyelvtan felosztásával felmerülhet,²³ mind összefügg ezzel a kérdéssel, az állítmányon is megfordul, és egyik sem oldható meg a nélkül, hogy synoptikus szemlélettel a többi is mind ahhoz az egyetlen megoldáshoz ne idomítsuk. A Mi a mondat-tan c. értekezésemben magam is 4 féle mondatot különböztetek meg (tisztalogikai tiszta-nyelvi, nyelvi, ez az, amivel tkp. beszélünk, és egy lelki m.-ot, mely a nyelvi kifejezésről tekint el), s ennek alapján osztom is fel a nyelvtant I. Hangtan-, Szótan-, Viszonytan- és II. Mondattanra.²⁴

4. Az *alanyra* vonatkozólag mindjárt az ábrázolás módja ellen lehet kifogást tenni. Könyvem tkp. 3 mondatrészkategóriát ismer. I. állítmány, II. határozók, III. jelzők. Minthogy Viszonytanról van szó, azért osztható be az alany is a határozók közé, s névszerint a tárgygal együtt csak azért említem meg, mert a nyelvtani köztudatban ma így szerepel. A Mondattanban ugyanis a mondat, mint az alany és állítmány dualizmusán alapuló lelki és nyelvi jelenség fogható fel, de a Viszonytanban²⁵ ez az elem nem más, mint a determinálandó igei jelentéstartalomnak a többi határozóval egy sorba tartozó determináns eleme. Az igei tartalom a determinatum, a határozók a determináns-ok, ugyanígy a jelzett szó és jelzők viszonya. Az előbbi a határozói viszony, az utóbbi a jelzői (syntagma²⁶). Az alany kiemelése a többi határozók közül, sőt az állít-

23. Minderre v. ö. Klemm: A mondat-tan elmélete. 1928. Magyar tört. mondat-tan 1928.

24. Tóth: Mi a mondat-tan? Dombóvári rg. Értesítője és különlenyomat 1936. U. ennek végső eredménye A mondatok gr. ábrázolásában 37.

25. Gombocz: Mi a mondat-tan? MNy. XXV. 1-7.

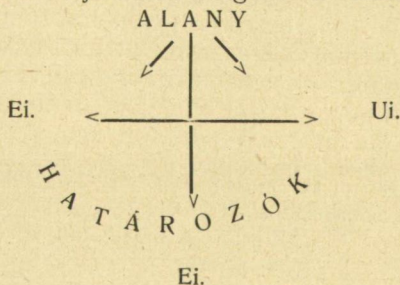
26. A syntagma szó eredetére v. ö. Saussure i. m.: Syntagmatische u. assoziative Beziehungen. 147.

mány fölé, csak a Mondattanban történhetik, ahol az alanyból, mint a teljesképzet magjából (dominierende Vorstellung) vesszük az állítmányi tartalmat (gegen diese zurücktretende Vorstellung). De viszont ez a lelki alany az objektív gondolati tartalmon alapuló mondatnak bármelyik mondatrészében elhelyezhető.²⁷ Így a mondat dualizmusa világosan kifejezésre jut, s a nyelvi alany és lelki alany kérdése is megoldható.²⁸

Gyakorlatilag ez különbséget nem ad, csak annyiban követünk el némi következtetlenséget, — s ezt Gombocz is említi,²⁹ hogy anticipáljuk már az állítmánynál is a mondattani kategóriákat. Gombocz kifogása a fentiek helyessége mellett bizonyít. Ám a nyelvtudomány annyi sok nagy problémája mellett ez igazán elsikkad, s minthogy a végpontnál ez az anticipálás eltűnik, t. i. a mondatnál, azért ez megbocsátható. A módszernek e kis következtetlenséggel igen nagy szolgálatot teszünk, bár még ez is kiküszöbölhető, ha egyszerűen csak *igének* nevezzük. De kár lenne még ezzel is megnehezíteni az amúgy is — ime! — elég nehéz nyelvtant. Ez esetben ígéről és alanyhatározóról kellene beszélni, s csak egy külön mondattanban lenne az igéből állítmány, az alanyhatározóból alany.

5. Hogy a *tárgyat* külön mondatrésznek vettem fel névszerint megemlítve, az szintén csak azért történt, hogy lehetőleg a szokványostól való eltérést elkerüljem. Meg lehet ítélni az ábráról, hogy belesorakozik ez a többi határozó közé az alannal együtt, mint az ige-állítmány determináns eleme. Így nyilatkoznak Brassai és Kocsis³⁰ is. A tárgyra-got némelyek a fgr. tá=ez, mutató névmásból, mások így Horger, a loc -i t-ből származtatják. Jelentésben valóban különbséget érzünk a tárgyak között. Némelyik az alanyhoz áll közelebb, más inkább a határozóhoz. Az előbbi a cselekvés passzív tényezője, s erre nézve az alany az, ami az alanyra nézve az ereedhatározó. A *fát* üt, *fára* üt, *fának* üti sor a határozó felé mutat. E miatt vette fel Szinnyei³¹ is nyelvtanában a tárgyhata-rózt, Balogh³² nyomán. Teljesen elvszerű eljárásban magam is csak a határozók egy fájának vettem volna fel ilyenformán. (L. ábra.) Ez aztán azt fejezte volna ki, hogy az alanyt időnkívülisége kiemeli ugyan a határozók közül, a határozók idejűségének megítélésében a fix pont, de jelentésben azért csak az is determinánsa az ige-(állítmány-nak).

6. A többi *határozónál* igen sok szempont útvesztőjében lehet eltévedni.

27. Klemm : A mondattan elmélete 1928. 81-86.

28. A m.-részek logikai definíciójának hiánya sok félreé tésre ad okot. De hogy nem lehet pontosan definiálni, az majdnem a nyelv természetéből folyik.

29. Gombocz : Mi a mondattan ? MNy. XXV. 1-7.

30. Klemm : A mondattan elmélete 1928. 76. Magyar tört. mondattan. 928. 36.

31. Szinnyei : Magyar nyelvtan 1897.

32. Balogh : A határozók osztályozása. Nyr. XXVI. 351-385. Klemm : MNy.

Minden határozó, azaz minden egyes jelentéstartalom, mely mint körülmény az áll.i- jelentéstartalmat determinálja, más és más.³³ A rengeteg határozó-faj meg nem tanítható az iskolában, tehát iskolai nyelvtanban a határozóknál hiányosságot a határozókban korántsem lehet felhozni hibának. Még a fő szempontok kiemelésével is kb. hét féle osztályozást találunk határozóinknál.³⁴ *Simonyi* próbálta először rendszerbe szedni, s első felosztása szerint a jelentés (hely, idő, állapot) szempontját keresztezi a történés mozzanata (eredet, folyamat, vég). Ez az állapothatározós rendszer. *Szinnyei*-ét képes helyhatározósnek nevezhetjük. Más *Balogh* tárgyhatározós rendszere, más *Gulyás* eredet-, folyamat-, vég-határozós osztályozása. *Kalmár* jelentéstani és látás-szemléleti alapon osztályoz, nála befoglaló és kísérő csoportok vannak. *Klemm* is több szempontból osztályoz, az ő felosztása ez: A) Igazi helyhatározók. B) Általában vett képes helyhatározók. C) jelentésbelileg közelebbről meghatározott képes helyhatározók: 1. időhatározó (és számhatározó), 2. részes határozó, 3. hasonlító hat., 4. állapot hat.: szoros értelemben vett állapothat., társhat., származás-, eredményhat., 5. módhat., szoros értelemben vett módhat., fok-, mérték-, eszközhat., 6. okhat., 7. célhat.³⁵

Én számolni akartam azzal, hogy mindenén túl elsősorban tanítani akarjuk, mégpedig alsófokon, a határozókat, s ha már jelentés szerint felsorolni akarjuk, e felsorolás, ill. érzéklésük ne legyen a határozók végtelen sorára kiterjedő.

Ínkább a jelentés *főbb típusait* akarja a határozók elnevezése kiemelni, de ebben egy új szempont irányított. Ugyanis a grafikus ábrázolásból, de főként a tiszta-logikai mondat idő-követelményének megfontolásából vettem fő elrendezési alapnak az *idejűség*-et, azt a mozzanatot, hogy a határozókban kifejezett tartalom előbb, ugyanakkor vagy később történik-e, mint az alany-állítmányban kifejezett jelentés. Ez főszempontnak nagyon megfelel logikai alapjánál fogva. Tudtommal új is, a későbbiekben gyümölcsöző, és hogy reális, azt az eddigi eredet-, folyamat, végmozzanató felosztások meglétükkel támogatják. Egy-egy határozóról tehát először megnézzük, hogv milyen idejű s az azonos idejű típusok közül a legjobban megfelelő jelentésűnek tesszük meg. Így aztán még egy nyelvtörténeti, diachronikus³⁶ szempont is szóhoz juthat,

^{33.} V. ö. Noreen-Pollak: Einführung in die wissenschaftliche Betrachtung der Sprache 1923. 345-366.

^{34.} Klemm: A mondatan elmélete 928. 106-117.

^{35.} U. o. 117.

^{36.} Gombocz: Nyelvtudomány és nyelvtanítás. Magyar Szemle XIII. 216-221. Érdemes meggondolni: Az író feladata „... a történeti, vagy áltörténeti elemek ki-küszöbölése s a synchronikus szempont következetes alkalmazása. A leíró nyelvtan írójának első és legfontosabb feladata, hogy a synchronia tényeit szigorúan különválassa a diachronia tényeitől, hogy a synchronia törvényeit szabatosan megfogalmazza s következetes terminológiát alkalmazzon. A leíró nyelvtan csak a beszélő álláspontjára helyezkedhetik, aki a konvencionális jelrendszert csupán a gondolat-közlés eszközének tekinti, s a beszélés pillanatában a történeti előzményekkel, a multtal nem törődik. Az lesz az egyetlen feladata, hogy azokat a lélektani és lo-

kialakulhat, mivel így elvileg nem a ragról állapítjuk meg a határozók fajait. Ugyanis a határozók egy egocentrikus téri szemléletből indultak ki fejlődésük folyamán, így a helyhatározó ragjaival szinte a legtöbb határozó kifejezhető.³⁷

Ez a felosztás helyesnek látszik egyrészt azért, mert egyúttal a bővítőmondatok tárgyalására a határozókéval együtt egységes szempontot ad, másrészt aztán azért is, mivel itt a határozóknál így első fokon megismerkedik az idejűség fogalmával gyakorlatilag, de a határozók megkülönböztetésénél indításokat kap a tanuló arra, hogy a nyelv fejlődéstörténeti levegőjébe belenevelődjék.

A határozókat tehát így osztottam fel:

eredet — alany — tárgy
anyag — állapot — vég (részes)
hely — hely — hely
idő — idő — idő
ok — mód (áll.) — cél

←—————●—————→
HONNAN?   HOL?   HOVA?

Ezek — mondjuk — tiszta esetek, a jelentések főbb típusai szerint. Azok a határozók, amelyek ennek a felosztásnak ellene szólnak, amelyek ide be nem illeszthetők (pl. az utódidejű okh.: belehalt bántába³⁸, más rendszernek is ellene fognak mondani. De úgy gondolom, hogy az idejűség gondolatát elvetni egy-két különös eset miatt, mikor az egyébként annyira hasznosítható a későbbiekben, nagy veszteséget jelentene a gyakorlati használhatóság szempontjából. Azt gondolom, ha egy tanuló legalább azt meg tudja mondani, hogy milyen idejű valamely határozó, még mindig többet mondott meg, mintha ezt az előbbi példát is csupán képes helyhatározónak mondja. Mert hogy okhatározónak nem fogja mondani, az szinte bizonyosra vehető.

Maga az idejűség bevezetése itt az első és alsó fokon nem nehéz. Ilyen példákon: Előli.: A vonat — Bp.-ről jön. A bor must-ból lesz. A kenyér liszt-ből lesz. Az ember por-ból van. A jég víz-ből lesz. Utóli.: A vonat Bp.-re megy. A must bor-rá lesz. Az ember por-rá lesz. stb., Egyi.: Az ember por. A jég víz. A kenyér liszt. A vonat itt van. stb. könnyen begyakorolható és érzékelhető, különösen kézmozdulatokkal³⁹ az egész osztály működése közben. És ennyi elég is, hiszen a cél az,

gikai kapcsolatokat vizsgálja, amelyek a nyelvi jeleket a beszélő tudatában egyidejű (synchroniás) jelrendszerré kapcsolják össze; a nyelvi tények valóságának és értékének megállapításánál a történeti előzmény nem játszik szerepet, csupán az lesz az irányadó, hogy milyen fokig eleven és közös elemei a kollektív tudatnak.⁴⁰ Ezek alapján a teljesebb tö helyett kötőhangzót vegyen fel az új nyelvtan írója? A synchroniára v. ö. Saussure i. m. 93-115. (Statische u. evolutive Sprachwissenschaft.)

³⁷. Klemm: Magy tört. mondatlan 158.

³⁸. Klemm: A mondatlan elmélete 117.

³⁹. Pf. ugyanezt ajánlja könyvem bírálatában. (Magyar Középiskola XXX. 319.)

Magam is mindig így csináltam. V. ö. Adalékok a magyar nyelvtan tanításának tárgyi és formai módszeréhez. A dombóvári g. Értesítője 938.

hogy a gyermeknek a gyakorlás által intuíciója legyen e nyelvi tényekről, e belső szemlélet kifejlődése pedig sok gyakorlást és még több időt fog igénybe venni.

7. Az *igenevek* mint határozók szintén a lépésről-lépésre haladás szerves láncolatát szolgálják. Ha az igeneveket alanyhatározóval is kitöltjük, szervesen kapcsolódó sor utolsó láncszemeképpen kapjuk meg a bővítmondatokat. Nyelvtörténeti szempontból lehet ez ellen kifogást hozni, de mivel a tanítást szolgáljuk és mégis csak a nyelv mai állapota irányadó synchronikus nyelvünk⁴⁰ számára, megengedhető.

8. A *mellékmondat* elnevezés nem helyes, mivel a tartalma nem mindig mellékes, ugyanígy a főmondat elnevezés sem.⁴¹ Én bővítmondatnak nevezem a mellékmondatot, még pedig azért, mivel a Viszonytanban a determinálandó ígét mint főrészt tekintve, minden más rész bővítménynek vehető. Ugyanígy *határozói* vagy *jelzői* mondatnak is nevezhetjük őket, ill. összefoglaló néven bővítmondatnak. Hogy ez így jó-e vagy sem, eldöntésre vár, de hogy a mellékmondat elnevezés nem jó, az bizonyos. *Kalmár* átveszi és használja.⁴¹

Ha az ú. n. névszói állítmány nem határozó, hanem valóban állítmány, akkor van áll.-i bővítmondat is, ami contradictio. Már ez is a névszói áll. ellen szól. Az állítmányi bővítmondat magával a főmondatnál azonos. Az ábrák ezt bizonyítják.

A határozói mondatokat a határozóknál követett elv, az idejűség szerint osztom fel. A tanítás számára igen célszerűnek mutatkozik ez. *Klemm* felosztása⁴³ a következő: a) *hog*y kötőszós, b) vonatkozó névmásos, c) vonatkozó határozószós és más kötőszós. Minthogy a *hog*y kötőszó a vonatkozó névmásból lett, azért tkp. ezek is a vonatkozónévmásos b.-mondatokhoz tartoznak nyelvtörténeti szempontból. Grafikus ábrázolással tehát valamennyit az igei-állítmányhoz nem tartozó II. körvonalon kellene ábrázolni, s ez a figyelmes szemlélőnek felvilágosítást ad a magyar nyelv egy eredetibb, régibb állapotáról, a fejlődés irányáról, valamint arról, hogy az eredeti paraktikus állapotból hogy fejlődött ki a magyar nyelv is hypotaktikussá. Felosztásom szerint tehát mindazok a mondatok, amelyekben a vonatkozó névmási elem elveszőben van vagy elveszett, továbbá a más kötőszósak az első körön foglalnak helyet s határozóként szerepelnek, míg a második körön lévő bővítmondatok egységes csoportot alkotnak, mint olyan jelzői mondatok, melyekben a vonatkozó névmás *tisztán* él. A synchroniának ez felel meg.

9. A mellérendelt mondatoknál az egyes mondatok tartalma szorosabban is tartozhat egymáshoz, és logikai alárendelt viszony állhat fenn közöttük. Minthogy azonban a szubordináció elsősorban szerkezetani jelenség, azért különösebb nehézséget elkülönítésük nem okoz.

10. A nyelvtan felosztása szintén igen sokat vitatott kérdése a nyelvészetnek. A *hangtan-szótan-mondattan* felosztás alig felel meg,⁴⁴

40. L. a 3b. jegyzetet.

41. Klemm: A mondattan elmélete 1928. 122.

42. Kalmár E.: A mondat ábrázolása. 1933.

43. Klemm: A mondattan elmélete 1928. 122.

44. Ries: Was ist Syntax? 1931. Tóth: Mi a mondattan? 1936.

sok tekintetben lehet nehézséget támasztani. Ennek a megoldásától is sok egyéb mozzanat függ, s azért ha látszólag jelentéktelen is egy iskolai nyelvtant tekintve, valójában nem az. Legyen elég utalni pl. arra, hogy könyvem tkp. *Viszonytan* annak az alapján, hogy a nyelvtant I. 1. Hangtan. 2. Szótan. 3. Viszonytan. II. Mondattan. felosztás szerint tagolom. Éppen mivel nem Mondattan, azért nincsen benne szó hangsúlyról, szórendről, ellipsziszről. Viszont a Mondattanba tartoznék az imént említettek mellett a 14. ábra, mely a mondatok vizsgálatát mutatja, ide a lelki mondat mondatrészei, a I. alany, II. állítmány, amiről a 8. oldalon van szó. Így oldódik meg a mondat dualizmusának a kérdése egy felvett alanyhatározó dacára is hiánytalanul. Az alanyhatározóból alany, a determinatum-igéből állítmány lesz itt. Egyébként oly kérdések mindezek, melyek még igen sokáig várni fognak hiánytalan megoldásukra. Arra feltétlenül jó ezt tudni, hogy amiket mi nyelvi tényeknek tanítunk az iskolában, azoknak megvan nyelvtudományi alapjuk, de hogy azok megállapodott vagy megtámadhatatlan tények lennének, az a nyelvtudomány tárgyával, a nyelvnek természetével már eleve össze nem egyeztethető.

A fentiekben csak dióhéjban vázoltam azokat a tárgyi nehézségeket, amelyeket meg kell oldania annak, aki csak egy kis gondot is vet arra, hogy bármily igénytelen könyve is ne műkedvelő alkotás legyen, hanem korszerű *Gombocz* szellemében. Magam azt hiszem, hogy olyan *iskolai* nyelvtant írni, amely megfelel a nyelvtudomány mai állásának is és könnyen meg is tanítható, lehetetlen feladat. Csak ismerni ezeket a nyelvtudományi problémákat s a tanításban feléjük törekedni: ez már érdeme lesz az új nyelvtan megírójának; ha meg sok-sok tapasztalat alapján a taníthatósággal csak némileg is összeegyeztette: salvavit animam.

A nyelvtanoktól eltérőleg könyvemben külön ábra van a mondat kialakulására vonatkozólag, ill. a mondatalkotás lelki műveletére. Külön ábra van a cselekvő mondat átalakítására szenvedővé, s ez a gyakorlati tanításra vonatkozólag érdekesen alkalmas. Szerepel egy többszörös alárendelt mondatokból álló mondat, persze csak kuriózumképpen. Egy ábra: beszédünk elemei szerkezeti terjedelmük szerint, ez összefoglaló szempontnak alkalmas. Itt a szótagból jutok el a mondatig, s aki elmélyedt már valaha a nyelvtanban, annak feltűnhetett a „szemponttoldás” logikai hibája, amely látszólag fennáll itt. De ott van könyvemben végig egy logikusan végigvitt szemléltetési mód, mely minden nyelvre érvényes és alkalmas, mivel végeredményben a nyelv logikai alapjain nyugszik. Új és eredeti, a nyelvtanban *Kalmár E.*-ig⁴⁵ nem is álmodott lehetőség. Én csak ezt az ábrázolási módot akartam átadni annak, akit éppen érdekel, s a hozzátartozó nyelvtani szöveganyagban csak éppen nem akartam műkedvelő és elmaradott lenni.

Hogy mindebből *Petróczi István*, aki bizonyosan igen jól ismeri a nyelvtanírás főntebb vázolt tárgyi nehézségeit, csak *Wundt*, *Ries* és *Szt. Ágoston* segítségülhívását látja meg minden jóakarata mellett is, azt következtetem, hogy bizton várhatjuk nyelvtantanításunk előrehaladását.

45. V. ö. Kalmár i. m.

III.

Mindezek csak nyelvi tények voltak, problematikusak a nyelvtudomány területén belül is, ellentmondásokkal telve, hogy lehetne mindez egy lépésről-lépésre haladó tárgyi módszer felépítésének hiánytalan és hézagtalan anyaga?

De ettől függetlenül is azt kérdezhajtuk, hogy milyen legyen *formailag* az a módszer, amellyel ezeket a nyelvi tényeket a tanulóval közölni akarjuk?

Az utasítás azt mondja, hogy építhetünk az elemi iskolai ismeretekre, bár azok „... inkább rászoktatás, mint belátás eredményei.”⁴⁶

Igen érdekes és igen fontos megjegyzés ez, s azt gondolom, hogy mélyebben megfontolva átalakíthatná egész nyelvtanítástunk szellemét. Nehéz a nyelvtan, nagyon nehéz, a tanulóknak mégis feltétlenül szüksége van nyelvtani ismeretekre, és pedig nem úgy, hogy mint elvégzett anyagot lassan a feledés enyészetének adja át, hanem minden más tudásnál őszintébb, mélyebb birtoka gyanánt. Gondolkodnia és más nyelvekben operálnia kell a magyar nyelvtanban tanult nyelvi egységekkel, kell, hogy vérévé váljon, s míg ez az anyag egvénségének integráns alkotórészévé nem vált, addig csak távolról szemléli, s vele műveletet végrehajtani nem tud. Minden tehát a gyakorlás a nyelvtan tanításában már csak ezért is. De egy másik szempont is a gyakorlást teszi meg az új nyelvtanítás tengelyévé. Ugyanis azok a nyelvi tények, amelyek a tanítás anyagát képezik, amint láttuk, problematikusak. Ezzel azt akarom mondani most, hogy önmagukkal való azonosságukat nem úgy bizonyítják, hogy szinte akármelyikük is definícióval volna pontosan és minden mástól elkülöníthető, hanem a nyelvérzéssel. A mondat mi-benlététől kezdve a mellérendelésig alig lehet kifogástalanul definiálni egy-egy nyelvi jelenséget, a beszéd határai, a nyelvtannak a stilisztikába való áthajlása, valamint az ellipszissel, a helyzettől a jelbeszédbe való átfolyása észrevétlen határokból vész el. Az alany, az állítmány stb. mind elsősorban a nyelvérzék számára van adva, s nem tudjuk róluk hiánytalanul megmondani, hogy mi, de nyelvérzékünk tud tiltakozni a mással való összetévesztés ellen. És itt van olyan nagy jelentősége Szt. Ágoston mondásának, aki az időre vonatkozólag jelenti ki, hogy nem tudjuk megmondani, micsoda, de minden mástól el tudjuk különíteni. Wunderlich azt mondja: „Subjekt und Prädikat sind termini, deren Bedeutung leichter nachgefühlt als definiert werden kann.”⁴⁷ Mi más ez, mint névcserével Szt. Ágoston mondása a nyelvi tényekre? Igen, ha nekünk nagyoknak a nyelvérzék beszél mindenről elsősorban, akkor mennyire de mennyire megelégedhetünk a 10–12 éves tanulóknál a rászoktatás-adta eredménnyel, ha ez szilárd és biztos eredmény, s a további előhaladást lehetővé teszi. Mi magunk is tehát nem definíciókhoz, hanem a lélek immanens tartalmához folyamodunk végső szükségben minden nyelvi kérdésnél. Mit számít tehát akkor az, hogy az ígét cselekvés-szónak nevezem-e, vagy ígének, a főnevet tárgyszónak-e vagy

46. Utasítások 1927. 41.

47. Wunderlich: Der deutsche Satzbau 1892. 108.

főnévnek, vagy a mondatot *Wundt* definíciójával vagy mással vagy definíció nélkül tanítom-e. A lényeges az lesz, hogy iskolapéldán eszméltessek, rengeteget gyakoroltassam, s ez majd a belátást meg fogja hozni a tanulónál; egyénisége integráns alkotórésze lesz, operálni tud a nyelvi tényekkel, s nem vesznek el a feledés homályában, mielőtt megérttek volna.

Ez a hosszas és kitartó gyakorlás, ez lehet az, ami a nyelvtan új szellemben való tanításának véleményem szerint megfelelő útakat törhet.⁴⁸

Az iskolai nyelvtanítás új módszerét tehát ebben az állandó gyakorlásban látom, mivel ezáltal tud kifejlődni a nyelvi tényekben legfőbb bírónak, a nyelvérzék csálhatatlan ítélete. Erre ezt a lépésről-lépésre haladó grafikus szemléltetési módot a begyakorlás szempontjából is tömegtanításnál alkalmasnak találtam. Az előnyeit a következőkben látom:

1. Szemléltet. Felesleges erről bővebben beszélni.
2. Indukciós, tehát a munkaiskola szellemének is megfelel.
3. A figyelmet általánosan leköti, mivel szemlélet és mozgás jár vele együtt.
4. Lehetővé teszi az egyöntetű gyakorlást, mivel általános és rendszerbe állított nyelvi tényeket ölel fel.

5. A karban-mondást lehetővé teszi a karban-mondás hátránya nélkül. A gépiesség és lélektelenség volt az, ami a karban-mondást az iskolából száműzte. Változatossága a gépiességet, a szemlélet a lélektelenséget küszöböli ki. A hágai Cseh András-iskolában, ahol felnöttek tanulnak esperantót, bizonyára nem alkalmazzák a karban-mondást, ha értéktelen vagy káros lenne!⁴⁹

6. Ha a módszeres lassú haladást és begyakorlást betartjuk, azt érhetjük el szinte észrevétlenül, hogy egy felírás nélküli „néma” ábrán még a gyengébb tanuló is elmondás után lemutatja az egyszerűbb mondatot. Ez teljesen azonos a mondat leelemzésével, csak éppen százszázalékkal gyorsabb.

7. Ugyanígy bármelyik idegen nyelvet a kiejtéssel együtt az ábrán lemutathatja a tanuló, ami ismét a mondat elemzésével egyenlő.

Ez mind hiba?

IV.

Azt a beállítást, ahogy Petróczy szinte az egész anyanyelv-tanítást a helyesírás szolgálatába irányítja, enyhén szólva túlzottnak tartom. Csak mellékes cél az anyanyelv tanításánál a helyesírás, és ennek ismerete csak a nyelvtanítás melléktermékeként csapódik le, ez aztán kiegészíthető az Akadémia szótárának ismertetésével. A legfőbb az, ahogy Petróczy is mondja máshelyütt: „... az anyanyelv az egész gyermeki lélek számára a legtermékenyebb és leggazdagabb diszciplína...”, a gyer-

⁴⁸. Gombocz azt mondja: „... a magyar nyelvtan tanításának főcélja a beszélt tudatában virtuálisan élő jelrendszer tudatossá tétele...” *Nyelvtudomány és nyelvtanítás*. Magyar Szemle XIII. 220.

⁴⁹. „... 3. a hallgatók közösen kórusban felelnek” *Magyar Középiskola XXIII. 297.* (A hágai nemzetközi eszperantó Cseh-intézet tanító módszere.)

mekhez legközelebb áll. Ennek a diszciplinának legvégső célkitűzése az, amit az Utasítás is megjelöl: a gondolatok és érzelmek írásban és szóban való szabatos kifejezése⁵⁰ Ennek aztán több előtanulmánya van, ilyen a nyelvtan is. Aránylag csak egy kis terület a magasabb célkitűzéshez, kisebb talán még a fogalmazástanításnál is, — pedig még csak ennek a módszertana igazán terra incognita Szánthó Lőrinc könyve után is! — de a helyesírástanításnak igazán nem segédtudománya.

Beszéltek már eleget arról, hogy mi minden indokolja a nyelvtanítást. Én most csak egyetlen mozzanatot akarok a magyar nyelvtan tanítása mellett felhozni. Az utasítás a latin nyelvre vonatkozóan azt írja:

„A latin nyelv a legnagyobb mértékben alkalmas arra, hogy már kezdő fokon egy kicsiszolt nyelv szerkezetét szemléletesen a tanuló elé tárjuk. A szóformák világosan mutatják az egyes szó mondatbeli szerepét, az egyszerű mondat formái is világosak, az összetett mondatokban és mondatszerű szerkezetekben a gondolat finom árnyalatai külső jelekben követhetők”.⁵¹

Azt mondom erre: A magyar nyelv nem alkalmas?

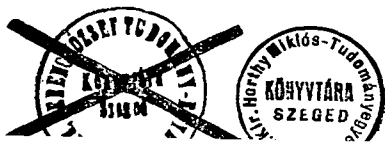
Rég volt az, amikor a nyelvek rangjáról beszéltek.⁵² Az általános emberi lélek nagyjából ugyanazzal a kincstárral rendelkezik, ugyanazt az anyagot óhajta kifejezni, s a maga anyanyelvén ki is tudja fejezni. De az idézett szavak valóban mindaddig helytállhatnak magukért, amíg a latint nagyobb óraszámban tanítjuk, mint az anyanyelvet, amíg a nyelvi jelenségeket inkább tanítjuk a latin nyelven keresztül, mint az anyanyelvben. De hát lehetetlenség is ez, de úgy látszik, hiába tárja ezt a latin nyelvben való eredménytelenség is mindenki behúnyt szeme elé! Sokszor hihetetlen tudatlanságot mutat egy-egy felsőosztályos tanuló is a magyar nyelvtan terén, *nem lehet vele beszélni*, mert anyanyelvén sem ismeri azt a nyelvi jelenséget, amit meg akarunk magyarázni. A plurima lectio elve is csak nyelvtani megalapozás esetén ad biztos tudást, eredményt. Ami pedig a latin nyelvtan sokszor emlegetett formális képző erejét illeti, mért nem végezhetjük azt el a magyar nyelvtan keretein belül is? Szófajok, mondatrészek, határozók, mondatfajok, mondatszerű szerkezetek a magyarban is megvannak, csak tanítani kell őket. A jövő idő, az idejűség a határozóknál és mondatoknál: az elő-, utó-, egyidejűség, az idők relatív volta mind kifejezhető a magyar nyelvben is, mindez nem az indogermán s egyéb nyelvek idiótizmusa, hanem az általános emberi lélek beállítottsága logikai posztulátumokba. Mihelyt azt, ami a nyelvnek általános és egyetemes arculata,⁵³ a „grammaire generale”, vagyis ami minden nyelvben megvan az egyetemes lélek általános logikai erői hatása következtében, mihelyt ezt nem idegen nyelven akarjuk megtanítani, hanem anyanyelven és anyanyelvben, akkor

50. Utasítás 1927. 27.

51. U. o. 86.

52. Jespersen: Die Sprache, ihre Natur, Entwicklung und Entstehung 1925. 1-80.

53. Marty: Untersuchungen zur Grundlegung der allg. Grammatik u. Sprachphilosophie 1908.

biztosan ki tud mozdulni az anyanyelv-tanítás abból a kátyúból, amelyben oly régóta fulladozik. Így „mindkét grammatikai rendszer... egymással szembeállítva” fog élni a tanuló tudatában, ahogy ezt Gombocz is kívánja.

Erre a szembeállításra is akad egy-két érdekes hely a könyvemben, elsősorban a latinra vonatkozólag. Ilyen példái a cons. temporum jelensége. Nem tudom elképzelni, hogyan lehet ezt például a latinban megtanítani, ha előbb már első fokon a határozóknál nem eszméltettük a gyermeket a határozóban kifejezett jelentéstartalomnak az igében kifejezett tartalomhoz való viszonyára. Ez maga még nem volna oly fontos — legfeljebb az ok és célhatározóknál — csak annyiban, hogy ez az első lépés! A bővítmondatokban lévő idejűség már a második, az elsőből önként és könnyen adódik. Ha most e szerint csoportosítjuk a bővítmondatokat, utóidejűeknek kapjuk a fsz. alanyi és tárgyi, a végh.-i. a célh.-i és következményes mondatokat. Mily egyszerűen el lehet azt mind intézni egyetlen tudnivalóval: valamennyit ut és conj.-szal fordítjuk. Másrészt mivel a perfectumok előidejűséget fejeznek ki, ezekben ilyen idő nem lehet.

Magam is meglepődtem, mikor ezt először a b.-mondatok ily csoportosításában észrevettem. A magyarban ily időszabály nincs természetesen, de maga az idejűség nem nyelvi, hanem lelki reláció, s ez a magyar nyelven is vizsgálható!

* * *

Befejezésül még csak azt szeretném megjegyezni, hogy e grafikonok nem íróasztal mellett születtek, hanem az iskolában, tanítás közben, a továbbadás ihlete pattantotta ki. Ilyen kezdetlegesebb, vonalakból álló grafikai szemléltetés másoknál is található⁵⁴ jelül annak, hogy ez — Orczy szavaival — nem költeményes holmi egy nagyságos elmétől, hanem a tanításban lehetséges segédeszköz, esetleg egy módszer alapja. Mint minden módszert, ezt is megölheti a tanár egyénisége, de diadalra is viheti.

Amiket itt elmondottam röviden, az dióhéjban mind benne van igénytelen könyvemben, amivel valóban új utakat akartam törni. Hogy mindabból Petróczi csak Husserl, Wundt és Szt. Ágoston segítségülhívását látta meg, ezen még sokáig fogok csodálkozni!

Tóth Pál László.

⁵⁴. V. ö. Kalmár: A mondat ábrázolása 1933.